

Kerk, vaderland en dynastie

– door A. Th. van Deursen –

Transparant 5.4 (1994) 13-16

Bovenaan dit papier heb ik als titel geplaatst: kerk, vaderland en dynastie. Dat heb ik gedaan om twee redenen. De eerste is deze. De vraagstelling van deze conferentie lijkt mij zinvol, en ze kan ook niet goed anders onder woorden gebracht worden dan in de titel van het programma is gebeurd. In de verbinding van God met Nederland en Oranje ligt het probleem dat we willen bespreken. Zo moet dat benoemd worden, en dat doet geen afbreuk aan de eerbied die wij Gods naam verschuldigd zijn. Wat ik echter wil voorkomen is dat we al sprekende die naam steeds weer gaan gebruiken als deel van een formule, die we even gemakkelijk in de mond nemen als X + Y + Z. Daarom heb ik gekozen voor kerk, vaderland en dynastie.

Vanzelfsprekende band

De tweede reden is dat die herformulering het probleem algemeen maakt. De overtuiging dat kerk, vaderland en dynastie een hechte eenheid vormen is niet typisch Nederlands, noch ook alleen verbonden met het huis Oranje. Mensen van de zestiende eeuw, en ruimer genomen: mensen van de vroegmoderne tijd, drukken zich allemaal in zulke termen uit. Toegewijd zijn aan het vaderland betekent trouw zijn aan de koning, en in de monarchie zijn die twee omkeerbaar: *l'Etat c'est moi*. Ook als Lodewijk XIV die woorden nooit gesproken zou hebben, dan geven ze wel in de ogen van zijn tijdgenoten een onomstreden waarheid weer. Vorst en volk zijn één. Je kunt Frankrijk niet dienen zonder de koning te dienen, en omgekeerd. Maar dienst noch trouw brengen baat, als ze niet steunen op Gods wil. Daarom gehoorzaamt de Fransman niet zomaar een koning. Hij onderwerpt zich aan de Zeer Christelijke Koning, Sa Majesté tres Chrétienne, net zoals de Spanjaard zich laat regeren door de Katholieke Koning, en de Engelsman door de Verdediger des Geloofs.

Zo ligt voor de vroegmoderne mens de verbinding tussen kerk, vaderland en dynastie. En nu zien we ook, wat in de zestiende eeuw de specifieke vorm van dit probleem voor de Nederlanden is geweest. De Nederlandse staat is geboren uit een opstand. Die opstand heeft alle oude vanzelfsprekendheden omgekeerd, en de begrippen kerk, vaderland en dynastie een nieuwe inhoud gegeven. In plaats van de rooms-katholieke kerk vestigde zich de gereformeerde. In plaats van de koning uit het huis Habsburg kwam de stadhouder uit het huis Oranje. In plaats van de Zeventien Nederlanden ontstonden twee staatkundige eenheden, waarvan alleen de noordelijke een zelfstandig bestaan ging leiden.

Elk van deze drie vervangingen roept aparte vragen op. Het zijn er zoveel, dat we zullen moeten kiezen. Ik ga voorbij aan het hele vraagstuk, of er al een nationaal besef heeft bestaan voordat de opstand begon, en bij wie.

Ik ga ook niet in op de binding aan het huis Habsburg en de afzwering van Filips II, en evenmin op het dilemma van de Noordnederlandse rooms-katholieken, die moeten beslissen waar hun eerste loyaliteit ligt, bij de oude kerk of bij de nieuwe staat. We zullen ons concentreren op het ene punt, dat het thema is van deze conferentie: de drievoudige verbinding. We zoeken naar het ontstaan, en daarom beginnen we bij Willem van Oranje, die ons het langste zal bezighouden. Daarna wijden we nog een moment onze aandacht aan Maurits.

Van formule tot overtuiging

Toen Oranje in 1568 de wapens opvatte, heeft hij zich verschillende malen publiek verantwoord. Het is de tijd waarin de prins de gehoorzaamheid aan zijn heer Filips nog niet openlijk heeft opgezegd. We kunnen dus ook niet verwachten dat de drievoudige verbinding die we zoeken, in die vorm dan reeds in zijn publieke uitlatingen voorkomt. We stuiten echter wel op bewoordingen die er veel op lijken.

In zijn *Verantwoordinge* van 1 september 1568 zegt Oranje, dat hij al vroeg stelling heeft genomen tegen het beleid van kardinaal Granvelle, omdat het strekte “tot grooten ondiensste van God, van den coninck ende van den lande”.¹ Toen de veldtocht op een teleurstelling was uitgelopen, rechtvaardigde de prins zich in de *Fidelle exhortation aux inhabitants du pais bas*. Nu verklaarde hij zich in geen enkel opzicht schuldig te voelen, omdat zijn actie noodzakelijk was geweest “voor de ware dienst van God, de koning en het vaderland.”²

Op het eerste gezicht lijken dat heel opmerkelijke woorden. Vervang de koning door zijn stadhouder, en het drievoudig snoer ligt klaar. Maar dan lichten we Oranjes uitspraak uit de tijd waarin ze thuis hoort, en geven we haar een te specifieke betekenis. Dat kerk, koning en vaderland bij elkaar hoorden was immers een algemene opvatting. Op die manier betuigde een edelman zijn trouw aan vorst en land, en zo rechtvaardigde hij zichzelf ook, als hij tegen die vorst in opstand kwam. Een jaar na Oranjes tocht over de Maas moest koningin Elizabeth van Engeland afrekenen met een opstand die geleid werd dooreenkele rooms-katholieke edelen, de zogenaamde Northern Rebellion van 1569. De aanvoerders verklaarden dat zij wel gedwongen waren de wapens te grijpen, omdat slechtgezinde raadslieden van de koningin grote schade deden aan de ware, katholieke dienst van God, en daarmee ook aan de koningin, en aldus het hele koninkrijk in opschudding hadden gebracht.³

De formulering is anders, maar het schema verschilt niet. Kerk, kroon en vaderland zijn ook hier de drie kernbegrippen. De overeenkomst gaat verder. De Engelse opstandelingen marcheerden achter een vaandel met de vijf wonden van Christus, en het opschrift: in dit teken zult [14] gij overwinnen. De huursoldaten van de prins gebruikten in 1568 de naam van Gods Zoon als strijdkreet.⁴ Heeft er dan nauwelijks verschil bestaan tussen Willem van Oranje en de graven van Westmoreland en Northumberland?

Misschien, dat de geschiedenis zo geoordeeld zou hebben als Oranje in 1568 gesneuveld was. Dan zou hij net als de Engelse graven alleen maar bekend gestaan hebben als leider van een mislukte opstand. Voor hem is het echter niet gebeven bij dat ene ongelukkige optreden in 1568. En hoe meer we hem in actie zien als aanvoerder van de opstand, hoe beter ook zijn eigen geluid herkenbaar wordt. Direct na de inval van de geuzen in 1572 wordt dat merkbaar. Ik denk dan niet aan de brief die de prins in april 1572 schrijft aan Gouda, waarin hij de Spanjaarden betitelt als “gesworen vyanden Godes ende des coninx, ende insonderheyt onses gantschen vaderlants”.⁵ Want al hebben we hier al de drie elementen bij elkaar, het zijn nog de bewoordingen van een formule. Zo hadden de Engelse graven het ook kunnen zeggen.

¹ M.G. Schenk ed., *Verantwoordinge, verklaringhe ende waerschowinghe mitsgaders eene hertgrondighe begheerte des edelen, lancmoedighen ende hooghebornen prince van Oraengie* (Amsterdam 1933) 121.

² E.H. Kossman en A.F. Mellink ed., *Texts concerning the Revolt of the Netherlands*, 87.

³ Neville Williams, *Elisabeth I. Queen of England* (Londen 1971) 167.

⁴ A.A. van Schelven, *Willem van Oranje. Een boek ter gedachtenis van idealen en teleurstellingen* (4^e druk, Amsterdam 1948) 156.

⁵ L.R. Gachard, *Correspondance de Guillaume le Taciturne, prince d'Orange*, 6 dln (Brussel 1847- 1 866) 111, 43, Oranje aan Gouda, 22 april 1572.

Maar veel persoonlijker klinkt al de aansporing aan Enkhuizen, veertien dagen later, mee te werken aan hun verlossing, “indachtich wesende desghene dat onse Here spreekt: dat zalich is hy die totten eynde toe volhart, ende des woorts Pauli: dat nyemant gecroont en wort dan dieghene die wetteltyck ende ridderlyck campet”.⁶ Het bijzondere is hier niet eens, dat Oranje de strijd tegen Spanje voorstelt als een strijd voor Gods kerk.

Het bijzondere lijkt mij wel, dat Oranje daartoe deze bijbelteksten aanhaalt. Die brengen ons buiten de sfeer van de vaste formules. Het zijn niet de gewone clichés van koning, kerk en vaderland. Oranje vindt hier zijn eigen woorden om eigen gedachten en vooral eigen ervaringen vorm te geven. Want als we in zijn correspondentie blijven lezen, zien we dat de gangbare munt van strijd voor kerk en vaderland voor hem een veel hogere persoonlijke waarde krijgt. Het is niet meer een leus, het is een overtuiging, die niet alleen in het openbaar maar ook privé beleden wordt. Dat is zichtbaar voor iedereen die de brieven aandachtig leest. In de vorige eeuw heeft de Amerikaan Motley de geschiedenis van de Nederlandse opstand uitvoerig beschreven, in *The Rise of the Dutch Republic*. Motley was toegerust met alle typische vooroordelen van de negentiende-eeuwse liberaal. Hij bewonderde en waardeerde de zestiende-eeuwse Nederlanders als strijders voor politieke vrijheid, maar geloofsijver droeg voor hem altijd heel snel het stempel van fanatisme en bekrompenheid. Doch ook Motley merkt op zijn manier die verandering in Oranjes wijze van spreken op.

"Zonder den minsten zweem van kwezelarij of dweepzucht, was hij een diep godsdienstig man geworden. Tot dusver was hij slechts een man van de wereld en een staatsman geweest; maar van dezen tijd begon hij rustig te steunen op Gods voorzienigheid in al de gewigtige voorvallen van zijn leven, dat zoo rijk was aan lotswisselingen. De brieven, die hij schreef aan zijne vertrouwdste vrienden, die alleen door henzelfen gelezen mogten worden, en waarin geene andere oogen een blik geslagen hebben, dan na een verloop van bijna drie eeuwen, bewijzen overvloedig zijn opregt en eenvoudig vertrouwen op God".⁷

Geloofsvertrouwen

Dat is inderdaad het sleutelwoord: vertrouwen. Oranje in de jaren zeventig doet wel eens denken aan antwoord 52 van de Heidelberger catechismus, “dat ik in alle droefenis en vervolging met opgerichten hoofde even Dezelfde, die zich tevoren om mijnentwil voor Gods gericht gesteld en al de vloek voor mij weggenomen heeft, tot een Rechter uit de hemel verwachtte, die al zijn en mijn vijanden in de eeuwige verdoemenis werpen, maar mij met alle uitverkorenen tot zich in de hemelse blijdschap en heerlijkheid nemen zal”.

Wij kunnen dat het beste bevestigd zien in de brieven aan de man tegenover wie hij het meest zichzelf kon zijn, zijn broer Jan van Nassau. Het schijnt dat de vijand nog niet gereed is, schrijft Willem in juli 1572, en ik hoop dat God mij genadig zal zijn als ik nu iets onderneem, al heb ik op het ogenblik absoluut geen geld. Maar ik verlies de moed niet, “in volkomen vertrouwen dat de grote Heer der legerscharen met ons is, en in het midden van mijn leger zal zijn”.⁸

Een sterk geloof wordt door de kleinste bemoediging bevestigd, en zo gaat het ook de prius. In augustus vindt in de omgeving van Roermond een succesvol ruitergevecht plaats, zo onbetekenend, dat het ook in de grote verhalende geschiedwerken niet genoemd wordt. Voor Oranje is het genoeg. “Wij kunnen nu duidelijk zien, hoe de Heere God die zo rechtvaardige en billijke zaak wonderbaarlijk verdedigt. Dat schenkt mij de vaste hoop, dat ondanks alle inspanningen en kwade praktijken van Zijn vijanden, Hij deze zaak tot een goed en gelukkig

⁶ Gachard, III, 54, Oranje aan Enkhuizen, 5 mei 1572.

⁷ J.L. Motley, *De opkomst van de Nederlandsche Republiek*, II ('s-Gravenhage 1860) 380.

⁸ G. Groen van Prinsterer, *Archives on correspondance inédite de la maison d' Orange-Nassau*, 8 dln. (Leiden 1835-1847) 111, 461, Oranje aan Jan van Nassau, 7 juli 1572.

einde zal leiden, tot vermeerdering van zijn glorie tot verlossing van zoveel arme christenen, die zo onrechtvaardig verdrukt worden”.⁹

Tegenspoed bestaat voor Oranje nauwelijks. Het is alsof hij eenvoudig weigert de dingen van die kant te bezien. Eind september schrijft de prius aan zijn broer een lange brief, op een ogenblik dat de opstand er hopeloos voor lijkt te staan. Willems eigen veldtocht is net als de vorige totaal mislukt. Zijn broer Lodewijk is in Bergen door de vijand ingesloten. En vooral, alle hoop op hulp uit het buitenland is de bodem ingeslagen, na de massamoord op de Franse Hugenoten in de Bartholomeüsnacht. Oranje zwijgt in zijn brief over dit alles niet. Maar ten eerste blijft voor hem ook de zwaarste tegenslag bijzaak. Zie hier hoe hij Jan schrijft over de Bartholomesnacht. In Friesland, zo meldt hij, hebben verscheidene steden onze kant gekozen. Daaraan kunnen wij dus zien hoezeer God ouze zaak begunstigt. Aan de andere kant zien we hoe de boosaardigheid van mensen probeert deze grote genade Gods te niet te doen. Ge hebt zonder twijfel al genoeg gehoord over de ongelukkige en afschuwelijke moord, die de vorige maand in Parijs heeft plaats gevouden. Ja, het lijkt wel alsof de geweldige tegenslag in Frankrijk in het niet zinkt vergeleken bij de overgang van Bolsward, Sneek en Franeker, hoe spoedig die stadjes ook weer in Spaanse handen zouden zijn. En eigenlijk weet de prius ook wel, dat tegenspoed en voorspoed hier niet tegen elkaar opwegen. Maar zijn eigenlijke troost vindt hij daarin ook niet. “Hoe het ook zij”, zo besluit hij, “het heeft God behaagd zo te handelen, om ous alle hoop te ontnemen die wij op mensen zouden kunnen vestigen”.¹⁰

[15] Oranjes geloofsvertrouwen is zo groot, dat hij oog heeft voor het zwakste teken van hoop. Maar het is vooral daarom zo sterk, omdat het van voorspoed niet afhankelijk is. Als Haarlem in 1573 bezwijkt na een beleg van zeven maanden, menen Oranjes vrienden in Noord-Holland, dat de strijd nu wel verloren is. De prins kan zich nauwelijks in die geestesgesteldheid verplaatsen. Als het de Almachtige dan al behaagd heeft over Haarlem naar Zijn wil te beschikken, “sullen wy Hem en Syn Goddelyk woord daerom verloochenen en verlaten? Is daerom de sterke hand Gods eenigsins verkort?” Het is in deze brief aan de Noordhollanders, dat Oranje de vermaard gebleven woorden neerschrijft, “dat aler wy oit dese sake en de beschermenisse der christenen en arme verdrukten in desen lande aengenomen hebben, wy metten alderoppersten Potentaet der Potentaten alsulcken vasten verbond hebben gemaekt, dat wy geheel versekert syn dat wy en alle de gene die vastelyk daerop betrouwen, door Syne geweldige en machtige hand ten lesten noch ontset sullen worden, spyt alle Syne en onse vyanden”.¹¹

Propaganda of geloof

Zo spreekt een gelovige tot medegelovigen. Wie zich in dit gevoel niet verplaatsen kan heeft moeite met dit getuigenis. De prins antwoordde, zegt de geschiedschrijver Jan Wagenaar in het midden van de achttiende eeuw, “met redenen die de godsdienst meer dan de staatkunde uitlevert”. Misschien, zo voegt Wagenaar er aan toe, dacht hij werkelijk, geen buitenlandse hulp te kunnen krijgen, misschien ook wilde hij zijn plannen nog geheim houden. Wagenaar lijkt dus te vinden, dat de prins wel een bijbedoeling gehad moet hebben. Hij geeft vervolgens ook aan, welke dat geweest zou kunnen zijn: “ook bespeurde men, dat zyne redenen regt geschikt waren, om de luiden, in deezen tyd van benaauwdheid, met hoope en moed, te vervullen”.¹² Met andere woorden, het was goede politieke propaganda.

⁹ Groen, III, 489, Oranje aan Jan van Nassau, 11 augustus 1572.

¹⁰ Groen, III, 504, Oranje aan Jan van Nassau, 21 september 1572.

¹¹ Groen, IV, 178, Oranje aan zijn commissarissen in Noord-Holland, 9 augustus 1573.

¹² Jan Wagenaar, *Nederlandsche historie*, VI (Amsterdam 1752) 446.

Zo kan men het zeggen, als daarmee bedoeld wordt, dat Willem sprak naar het hart van zijn medestanders. Bij hen vinden we dan ook uitlatingen in dezelfde geest. “Ik hoop”, schrijft Marnix aan Jan van Nassau, “dat de grote God der legermachten aan deze onbesnedenen niet zal toestaan dat zij Zijn volk onder hun voeten vertrappen en het in schande dompelen om Zij n heilige naam te lasteren, maar dat Hij de trots van deze tirannen zal neerslaan”.¹³ Bij Marnix is het dus een strijd tussen het volk Gods en de Filistijnen. Maar haast nog sterker taal spreekt de Zeeuwse raadpensionaris Christoffel Roels. Er zijn te weinig mensen die leiding kunnen geven, schrijft hij Oranje, en van mensen moeten wij het dus ook niet verwachten. “Wij moeten alles overgeven aan de Almachtige, die tot nu toe de zaken geleid heeft, in de hoop dat Hij de Kapitein-Generaal zal zijn waar wij behoefte aan hebben”.¹⁴

Dat is in de geest van Willem van Oranje gesproken, en het gaat dieper dan de traditionele verbinding van kerk, vorst en vaderland. Maar ook in dit geval moeten we er aan toe voegen: het is de taal, die gelovige christenen overal spreken. De geschiedschrijver Horatius Tursellinus weet te vertellen, dat eens tijdens de godsdienstoorlogen in Frankrijk de hemelse heerscharen op de aarde neerdaalden om mee te strijden in de veldslag. Ze sloten zich zonder aarzelen aan bij de rooms-katholieken, want ze waren komen aanvliegen op het gebed van de paus.¹⁵ Een unieke gebeueenis was dat alweer volgens Tursellinus niet eens. Bij de verovering van Zuid-Amerika hadden de Spanjaarden het herhaaldelijk mogen beleven, dat de heiligen zich in hun gelederen kwamen scharen.

Met deze vergelijkingen wil ik geen afbreuk doen aan de geloofskracht van Willem van Oranje. Ik wil wel zeggen, dat in zijn tijd een sterk geloof niet alleen bij hem maar ook bij anderen juist op deze wij ze tot uitdrukking kwam. Het is de eeuw van de godsdienstoorlogen. Wie zo'n oorlog met oveituinging voert, voelt zich niet in de eerste plaats Nederlander of Fransman. Zijn eerste trouw geeft hij aan de kerk, niet aan de staat. Dat is natuurlijk ook een voorwaarde voor het ontstaan van godsdienstoorlogen. Dat wil echter niet zeggen dat de verbinding tussen kerkgemeenschap en staatsgemeenschap wordt verbroken. De inzet van de strijd zal meestal immers zijn de staat voor de kerk te veroveren. Alleen al uit die doelstelling spreekt wat men nationaal besef zou kunnen noemen. Maar het is aan de geloofsovertuiging ondergeschikt.¹⁶

Van deze denkwijze is Willem van Oranje een vertegenwoordiger. Hij is dus in dat opzicht een kind van zijn tijd. Maar wel een kind met uitgesproken eigen denkbeelden. De normale uitkomst van een godsdienstoorlog is de vervanging van de ene kerk door de andere. Sinds onheuglijke tijden hadden de onderdanen hetzelfde geloof gehuldigd als hun overheid. Dat hadden ook velen van Oranje verwacht. Wie had eerder in Schrift of kerkgeschiedenis gelezen, “dat eenig Christelyk Potentaet die openbare uytgeroyde aifgoderie oyt wederom opgericht hadde off dat ‘t selve met goeder conscientie geschieden konde”?¹⁷

Die woorden zijn afkomstig van een man die als weinigen representatief mocht heten voor de Nederlandse kerken: voorzitter van de laatst gehouden generale synode, als predikant begeerd door de gemeenten van Bmsel, Gent en Amsterdam,¹⁸ Petrus Datheen dus. Het lijkt mij niet uitgesloten, indien zijn richting het gewonnen had, dat dan een engere verbinding tussen kerk, vaderland en dynastie had kunnen ontstaan, [16] naar analogie van de Spaanse of

¹³ Groen, IV, 82, Marnix aan Jan van Nassau, 3 april 1573.

¹⁴ Groen, V, 419, Christoffel Roels aan Oranje, 22 september 1576.

¹⁵ A.Th. van Deursen, *Jacobus de Rhoer 1722-1813. Een historicus op de drempel van een nieuwe tijd* (Groningen 1970) 75.

¹⁶ H. Smitskamp, *Calvinistisch nationaal besef in Nederland voor het midden der 17de eeuw* ('s-Gravenhage 1947) 13.

¹⁷ Th. Ruys, *Petrus Dathenus* (Utrecht 1919) 142.

¹⁸ Ruys, 134.

de Zweedse. Maar buitengewoon waarschijnlijk zou dat resultaat niet zijn geweest, want het is wel zeer de vraag of een puur calvinistische opstand blijvend succes had kunnen hebben. Juist de combinatie van calvinistische geloofskracht en veeleer erasmiaans geïnspireerde tolerantie heet geholpen het unieke mengsel te brouwen waaruit de Republiek haar levenssappen gedronken heeft.

Maurits

In die Republiek kon de drievoudige verbinding van kerk, vaderland en dynastie niet recht gedijen, tenminste niet als nationale ideologie. De kerk viel niet samen met het vaderland, en de dynastie oefende geen vorstelijke macht uit. De dood van Willem van Oranje in 1584 bracht in geen van deze omstandigheden verandering. Maurits was er ook niet de man naar om dat te bewerken. Hij was veel minder dan zijn vader een publieke figuur, die de mensen als vanzelf tot stellingname bracht. Willem is soms aanbeden en soms verguisd, maar hij lokte altijd reactie uit. Maurits trok als persoon lang niet zoveel aandacht. Hij heeft lof geogst door middel van zijn militaire successen, maar dat lijkt niet gepaard te zijn gegaan met een sterk op de man gerichte uitbundigheid. Maurits' topjaren, althans naar de kwantiteit van de veroveringen gemeten, zijn 1591 en 1597. Beide jaren zijn bezongen in dankliederen die we kennen uit de verzameling van Valerius: voor 1591 *Gelukkig is het Land*, voor 1597 *Wilt heden nu treden*. In geen van die beide verzen komt Maurits voor.

Er zijn in die tijd inderdaad ook wel liederen geschreven die uitdrukkelijk op de persoon van Maurits zijn gericht. Maurits heet dan een gave Gods, een geschenk aan de Nederlanden, een verlosser als weleer David. Deze dichters stellen Maurits' militaire leiderschap voor als een persoonlijke roeping, niet als een bij voorbaat gegeven dynastieke lotsbestemming. Het zou echter teveel gezegd zijn als we beweerden dat de tijd over het drievoudig snoer een volstrekt stilzwijgen bewaard heeft. Willem Teellinck heeft namelijk in 1622 zijn boek, *Davids Wapentuygh*, opgedragen aan Maurits, Frederik Hendrik en de Friese stadhouder Ernst Casimir. Dat is een vanzelfsprekende keuze, meent Teellinck, want het betreft hier een verhandeling over de vrome krijgsman. "Wien connen wy beter onse drievoudige bedenckingen over den krijghshandel opdragen, in eenen brief, dan de drie alderberoemste krijghsoversten, die ons nu ter weereltbekent zijn? Die oock door een drievoudich snoer der eenderley religie, bloetverwantschap en hooger bedieninge in onsen laude als in één herte tsamen verbonden zijn".¹⁹ De draden van het snoer zijn hier dus kerk, familie en ambt, en het Nederlandse volk staat er buiten, want het snoer verbindt de drie Nassause vorsten met elkaar.

Het is dus niet het snoer van de latere traditie, en een vaste betekenis heeft het voor Teellinck niet. Even verderop in zijn inleiding werkt hij het beeld uit op een enigszins andere manier. Nu wenst hij de drie Nassauers toe, dat zij "door den bant der heyligher vreesse Gods, hiertoe tsamen verbonden zijnde ende blijvende, mochten wesen als een drievoudich snoer, dat niet lichtelicken en can in tween gebroken werden". Deze keer zijn het dus de drie aangesprokene, die samen het snoer vormen. Genoeg om te concluderen, dat Teellinck hier niet anders doet dan een bijbels beeld gebruiken, en enkele variaties geeft op het thema van Prediker 4:12, maar noch aansluit bij een bestaande traditie, noch die zelf ook scheidt.

Geen dynastie

Als die traditie eenmaal ontstaan is, dan zal ze op de tijd van Maurits en Willem wel terug grijpen, en uit hun beleid, hun levenshouding en hun daden afleiden dat een drievoudige verbinding tussen kerk, vaderland en dynastie zich dan reeds manifesteert. Een uitgesproken

¹⁹ Willem Teellinck, *Davids wapentuygh ende loose der vromer crqgslieden, uytghegeven voor de vrye Nederlanders, om gheluckelicken te stryden teghen den alghemeynen vyandt*, (Amsterdam 1622).

gedachte is het tijdens Maurits' stadhouderschap echter niet, en dat zou ook nog niet kunnen. Ten tijde van Maurits is de Republiek al wel het vaderland van haar onderdanen geworden, en is ter synode van Dordrecht de identiteit van de vaderlandse kerk ook duidelijk vastgesteld. Maar er bestaat nog geen dynastie.

Toen Johannes Bogerman in 1625 een boekje in het licht zond over het christelijk sterven van prins Maurits, droeg hij zijn geschrift allereerst op aan de Staten-Generaal, en noemde hij de namen van alle gedeputeerden, die rondom het steribed gestaan hadden.²⁰ Pas daarna wendde hij zich Frederik Hendrik en Emst Casimir, met de wens dat zij in hun hoge ambten “den waren godtsdienst sampt rust, vryheyt ende welvaert deser landen geluckelyc ende kloekelijc mogen mainteneren”.²¹ Bogerman kende het vaderland als een Republiek, waarin de stadhouder plaats had onder de Staten-Generaal. Een meer dynastiek getint concept zou zich pas in latere partijstrijd kunnen ontwikkelen.

© A.Th. van Deursen / *Transparant* (1994) €K
Dit artikel is OCR-gescand en kan daarom kleine tiepfaukjez bevatten

²⁰ Johannes Bogerman, *Het christelyk overlyden van den doorluchtighsten ende hooghebooren prince Mauritius* ('s-Gravenhage 1841) xiii.

²¹ Bogerman, xvi.